

REFERENCES

1. Dluhosh I. Peremysyl's'ka zemlya / I. Dluhosh. – K., Varshava, Nauka, 2012 –210 s.
2. Zasterova B. Kyryllo-Mefodyevskaya myssyya y stanovlenye Velykomoravskoho hosudarstva /B. Zasterova // Vyzantiyskiy vremennyk. – 1978. Tom 38. – S.9-11
3. Ysaevych YA. «Hrady Cherevenskiye» y Peremyshe's'kaya zemlya v polytycheskiykh vzaymootnosheniyakh mezhdru vostochnymy y zapadnymy slavyanamy (konets IKH – nachalo KHII v.) / YA. Ysaevych // Yssledovaniya po ystoriy slavyanskiykh y baltyyskiykh narodov epokhy srednevekov'ya – M.: Nauka, 1972. – S.107-124.
4. Ysaevych YA. Kul'tura Halysko-Volynskoy Rusy /YA. Ysaevych // Voprosy ystoriy. – 1973. – №1. – S. 94-99.
5. Korolev A. Zahadky pervykh russkiykh knyazey /A. Korolev – M.: Veche, 2010. – 260 s.
6. Kotlyar N. Formirovaniye terrytoryy y voznyknovenye horodov Halysko-Volynskoy Rusy IKH-KHII vv. /N. Kotlyar – K.: Naukova dumka,1985. – 184 s.
7. Lyapushkyn Y. Slavyany Vostochnoy Evropy nakanune obrazovaniya drevnerusskoho hosudarstva /Y. Lyapushkyn //Materiyaly y yssledovaniya po arkheolohyy SSSR. – 1968. – № 152. – S. 192.
8. Motsya A. Pohrebal'nye pamyatnyky yuzhnorusskiykh zemel' IKH-KHII vv. /A. Motsya – K.: Naukova dumka, 1990. – 156 s.
9. Nasonov A. «Russkaya zemlya» y obrazovaniye terrytoryy drevnerusskoho hosudarstva /A. Nasonov – M.: Yzdatel'stvo AN SSSR, 1951. – 262 s.
10. Polnoe sobraniye russkiykh letopisey. Tom 38. Radzyvylovskaya letopys'. – Lenynhrad: Nauka, 1989. – 179 s.
11. Prazhs'kiy K. Ches'ka khronika /K. Prazhs'kiy – M.: Yzdatel'stvo AN SSSR, 1962. – 296 s.
12. Peshyn T. Sobraniye proyzvedeniy v 40 t.,T.20 /T. Peshyn – M.: Nauka, 2001. – 260 s.
13. Rykhter V. Nachalo arkhytektury y stroytel'stva horodov v Velykoy Moravyy /V. Rykhter – Praha: Yzdatel'stvo AN CHSSR, 1978 – 210 s.
14. Stredov's'kiy V. Rus' ta Moraviya (per. z pol's'koyi) /V. Stredov's'kiy – K: Naukova dumka, 2000. – 280 s.
15. Franko I. Naystarishi pam'yatky pivdenorus'koho pys'menstva /I. Franko Zibrannya tvoriv v 50 t., T.40 – K.: Naukova dumka,1983. – 600 s.
16. Shyrynskiy S. Arkheolohichesky paralely k ystoriy khrystynstva na Rusy y Velykoy Moravyy /S. Shyrynskiy //Drevnyaya Rus' y slavyane – M.: Nauka,1978. – 260 s.

УДК 94(47+57):338.124.4:338.2-027.19

Семешин Е.В.

студент НН інституту історії та філософії
Сумського державного педагогічного
університету імені А.С. Макаренка

ПРИЧИНИ КРИЗИ НЕПУ І ПЕРЕХОДУ ДО КОМАНДНОЇ ЕКОНОМІКИ

У статті досліджено та проаналізовано причини кризи НЕПу в 1927 р. в СРСР, політику радянської влади та погляди перших лідерів держави на вирішення проблеми. Розглянуто основні політичні та соціально-економічні фактори переходу від НЕПу до політики сталінського «великого стрибка».

Ключові слова: селянство, криза, хлібозаготівлі, приватник, куркуль.

Семешин Э.В. Причины кризиса НЭПа и перехода к командной экономике

В статье исследованы и проанализированы причины кризиса НЭПа в 1927 в СССР, политику советской власти и взгляды первых лидеров государства на решение проблемы. Рассмотрены основные политические и социально-экономические факторы перехода от НЭПа к политике сталинского «большого скачка».

Ключевые слова: крестьянство, кризис, хлебозаготовки, частник, кулак.

Semeshin E.V. Causes of the NEP crisis and transition to a command economy

In the article explores and analyzes the causes of the crisis of NEP in 1927 in the USSR, the policy of Soviet power and the views of the first leaders of the state on the solve of problem. The main political and socio-economic factors of the transition from the NEP to the policy of Stalin's "big jump" were considered. The main words: the peasantry, the crisis, the bread bake, the private sector, the "fist".

Key words: peasantry, crisis, bread making, private sector, fist.

Актуальність дослідження. У 2017 р. виповнюється 90 років з часу проведення в СРСР XV партз'їзду (2-19 грудня 1927 р.), котрий увійшов до підручників історії як «з'їзд колективізації». Даний з'їзд став апогеєм багаторічної дискусії у лавах більшовицької партії про політику радянської влади на селі і став початком докорінних змін у цій політиці. Офіційно радянська влада ніколи не відмовлялася від НЕПу і навіть на початку 30-х партійна більшість називала сталінські «реформи» (індустріалізацію, колективізацію, розкуркулення) лише черговим етапом розвитку НЕПу, наполегливо заперечуючи при цьому реставрацію «воєнного

комунізму». Однак більшість сучасних істориків вважає, що саме 1927 р. ознаменував собою завершення НЕПу. На думку істориків, події 1927 р. стали прелюдією суцільної колективізації і розкуркулення.

Історіографія подій 1927-1928 рр. достатньо широка, однак в дослідженнях багатьох істориків носить другорядний характер. Не обійшов цієї теми і відомий український історик С. Кульчицький [16], однак як і більшість учених, він лише поверхнево торкається даної тематики. Серед дослідників, котрі безпосередньо займалися цим питанням, слід відзначити радянського історика А. Вайнштейна [4], сучасних українських істориків Л. Гриневич [8], Н. Романець [20], І. Скубій [22], російських – В. Ільїних [10] і Ю. Голанда [7]. Частково до цього питання також звертаються історики Є. Осокіна [18], В. Зима [12] та ін.

Після закінчення громадянської війни перед більшовицьким урядом постало питання про подальший розвиток країни. Наприкінці 1924 р. була сформована програма модернізації країни, головним ідеологом був Є. О. Преображенський (концепція лівих). За його програмою передбачалося, що індустріалізація буде здійснюватися за рахунок «початкового соціалістичного накопичення», тобто за рахунок вилучення надлишкових ресурсів із приватного селянського сектору і вкладення їх в розвиток держпромисловості. Основним засобом «накопичення» Преображенський вважав штучне підвищення цін на промтовари і зниження ціни на державні закупівлі зерна («ножиці цін»), тобто здійснення «нееквівалентного обміну» між двома секторами економіки (сільськогосподарського і промислового). Передбачалося також експортувати частину зерна для отримання іноземної валюти на яку передбачалося закупити сучасне обладнання для промисловості.

Пропозиція Преображенського викликала досить неоднозначну реакцію в партії. Категорично проти такої політики активно виступав тодішній головний теоретик партії М.І.Бухарін, котрий запропонував альтернативну концепцію, яка передбачала паралельний розвиток сільського господарства і промисловості (концепція правих). Ця концепція передбачала зниження цін на промислові товари для того, щоб стимулювати розширення збуту селянської продукції, а також збільшення споживання товарів промислового виробництва. На це були свої причини, адже перший досвід використання цінової політики для накопичення в промисловості зазнав повного краху. Коли 16 липня 1923 р. заступник голови ВРНГ, близький друг і соратник Є. О. Преображенського Г.Л. П'ятаков, підписав наказ про витягання максимального прибутку шляхом підвищення цін на промтовари, це привело до того, що селяни просто відмовилися купувати промтовари і виникла криза збуту. Наведемо деякі цифри: собівартість одного пуда цвяхів коштувала 4 крб. 80 коп, тоді як Днобосоюз продавав його за 14 крб., Ставропольський союз – за 28 крб., сільський кооператив – за 35 крб. [21, с. 305]. В Україні, де були найнижчі заготівельні ціни на пшеницю, селяни виручали в середньому в серпні за один пуд пшениці 48 коп., у вересні – 44 коп. В Полтавській губернії заготівельна ціна із липня по жовтень впала із 94 коп. до 37 коп., в Харківській – відповідно із 77 до 32 коп. за пуд. [10, с. 57] Відтак, вартість одного пуда цвяхів відповідала в середньому вартості 60 пудів пшениці, тоді як в довоєнний час – лише 4 пудам пшениці. Криза збуту вдарила і по промисловості, котра втративши основний прибуток, була нездатна виплатити гроші робітникам. Містом блискавично поширилося безробіття, посилене соціальними конфліктами: у ряді промислових центрів почалися робочі страйки. Крім того, зменшення пропозиції селянського ринку загрожувало продовольчою кризою в місті. П'ятаков, побачивши наслідки свого рішення, в серпні 1923 р. «протягнув» через Президію ВРНГ рішення про закриття заводу «Червоний путіловець» у Петрограді як нерентабельного. Лише особисте втручання Ф.Е. Дзержинського привело до відміни цього рішення. В лютому 1924 р. останній став новим головою ВРНГ. В січні 1924 р. уряд провів радикальне зниження цін на продукцію сільськогосподарського машинобудування, забезпечивши тим самим доступність для селян необхідних знарядь виробництва [10, с. 58].

Дискусії 20-х проходили за умов боротьби за владу між різними політичними структурами, і партійні лідери використовували свої лозунги в першу чергу в політичних цілях. Частина із них відстоювала необхідність форсованої індустріалізації (ліві), тоді як інші (праві) хоч і погоджувалися із можливістю наздогнати і обігнати капіталістичні країни, але із врахуванням реальних ресурсів країни. За ініціативи М. Бухаріна було знято ряд суттєвих обмежень на шляху розвитку селянських господарств, дозволено використання найманої праці. За його словами, «...всім селянам, потрібно сказати: збагачуйтеся, розвивайте своє господарство і не бійтеся, що вас притиснуть...» [17, с. 162]. Проте, зустрівшись із рядом проблем, вже до кінця 1925 р. він вимушений був відмовитися від свого лозунгу. Закликаючи до збагачення селянства, Бухарін в той же час боявся посилення ролі буржуазії і закликав до боротьби із приватником, в якому вбачав конкурента держпромисловості: «...якщо приватний підприємець ...виробляє краще або дешевше, ніж державні заводи, то... дійсну змичку з селянством отримує цей приватний підприємець, який в очах селянства підвищує свою господарську вагу, свій авторитет...». А якщо буржуазія зможе «...відтіснити економічно державну промисловість, то це неминуче спричинило б за собою і зростаючий політичний вплив цієї буржуазії на селянство... Якби селянство пішло з-під політичного керівництва з боку пролетаріату і підпало б під вплив буржуазії і приватного капіталу, то це неминуче повело б за собою падіння Радянської влади і запровадження буржуазного режиму...» [3, с. 23-25]

Січневий (1925 р.) пленум ЦК РКП(б) за докладом Ф.Е. Держинського затвердив збільшення бюджетних асигнувань в промисловість та розширення кредиту для неї, що можна вважати початком індустріалізації країни. Однак реалізація цих планів обернулася кризою 1925/26 р. Попередній 1924/25 р. видався неврожайним, що призвело до стихійного підвищення цін на зерно [4, с. 110], одночасно зниження цін на промтовари привело до того, що промисловість просто не змогла задовольнити селянський попит. Криза збуту змінилася протилежним явищем – товарним голодом. В 1925/26 р. держава пішла на підвищення роздрібних цін на промтовари (в середньому на 10 – 11%), однак товарний дефіцит в країні лише посилювався [14, с. 6]. В умовах зростання цін на селянську продукцію держава змушена була суттєво підняти заробітну плату на держпідприємствах (на 14% замість 3% за планом), що було ускладнено швидким темпом зростанням кількості робочих місць: якщо в травні у основній великій промисловості працювало 1 млн. 488 тис. чол., то в грудні – вже 1 млн. 862 тис. чол. [9, с. 289-290] Це вело до зменшення накопичення в промисловості. Загальні прибутки села за рахунок підвищення цін на зерно виросли в першій половині 1925 р. на 640 млн. крб., а ріст за загального фонду заробітної плати робочих і службовців за цей період складав 600 млн. крб. Виробництво предметів споживання збільшилося всього на 750 млн. крб., і затриманий попит, таким чином, відразу ж збільшився на 490 млн. крб. Особливо гострий товарний голод відчувало на собі село, так як лівова частка промтоварів осідала в місті [10, с. 107-108].

У ході хлібозакупок осінню 1925 р. держава зустріла гостру конкуренцію з боку приватних хлібозаготівельників. В результаті погіршення продовольчого становища міст зросла різниця між цінами у виробничих і споживчих районах. Цим фактом скористалися приватні заготівельники, котрі скуповували зерно за вищими ринковими цінами. Користуючись значною різницею між заготівельними цінами на зерно і продажними цінами на муку, приватники перемелювали скуплене зерно на власних млинах, переправляли в споживчі райони і продавали за потрійною ціною. Про їх діяльність свідчать наступні цифри: в серпні в споживчі райони відправилося 1221 вагон приватних хлібних вантажів, у вересні – 3354, у жовтні – 5236, в листопаді – 5563 [10, с. 116]. Лише введення в кінці року адміністративних заходів («економічного регулювання» на залізницях) привело до поступового зменшення активності приватника.

Держані і кооперативні заготівельники, прагнули заготовити як можна більше пшениці для реалізації експортних завдань, були змушені піти на поступове підвищення заготівельних цін, однак це, в свою чергу, зробило нерентабельним експорт зернових, необхідний для потреб індустріалізації. В той час як заготівельні ціни на пшеницю по ряду заготівельних районів наближалися до 1,5 крб. за пуд, радянська пшениця котувалася на Лондонській біржі в розмірі 201 коп. за пуд, на Чиказькій – 190 коп. [10, с. 112] Зазначимо, що в цей час у капіталістичних країнах відбулася криза перевиробництва зерна, тобто зростання запасів зерна (непродані запаси зерна в чотирьох заокеанських країнах (США, Канаді, Аргентині і Австралії) досягли на 1 серпня 1926 р. 37 млн. центнерів), що супроводжувалося різким падінням ринкових цін на них [6, с. 38-39]. Новий раунд падіння цін на зернові відбувся на початку 30-х, що змусило радянський уряд суттєво збільшити обсяги експорту. Так, в 1925/26 р., котрий був провальним, за експорт 2 млн. тонн зернових вдалося виручити 118,8 млн. крб., в календарному 1930 р. за 4,8 млн. тонн виручені 157,8 млн. крб., в голодному 1933 р. за 1,7 млн. тонн – 31,2 млн. крб. [5, с. 20-21]

Державна була змушена тимчасово відмовитися від планів індустріалізації. На початку грудня 1925 р. ВРНГ скоротив план капітальних робіт в промисловості з 1 млрд. крб. до 931 млн. крб., а в лютому знову зменшив до 746 млн. крб. [9, с. 286] В подальшому цю суму вдалося збільшити (до 780 млн. крб.) [19, с. 10] за рахунок отримання німецького кредиту, частину якого (126,5 млн. крб.) також було використано на закупку електротехнічних установок для промисловості [1, с. 215]. Проте «відновлювальний період» в промисловості набув свого завершення і найближче завдання полягало вже не в мобілізації «мертвого капіталу», а в освоєнні «додаткового капіталу», тобто в будівництві нових заводів. Лідери партійної більшості поступово почали визнавати необхідність програми капіталовкладень в промисловість. Розпочався процес різкого перерозподілу державних коштів на користь промисловості. Не останню роль зіграли і зміни керівництва ВРНГ. Керівник Ф.Е. Держинський вказував, що великий обсяг капіталовкладень не враховував можливості країни і міг привести до посилення товарного голоду. Однак в липні 1926 р. він помирає, а новим керівником ВРНГ 5 серпня стає В.В. Куйбишев, котрий був прихильником форсованої індустріалізації і активно виступав за підвищення капіталовкладень в промисловість. З цього часу починається випереджаюче фінансування промисловості: в 1926/27 р. в державну промисловість було вкладено 1,065 млрд. крб., 1927/28 р. – 1,304 млрд. крб., в 1928/29 р. – 1,819 крб., в 1929/30 р. – 4,775 млрд. крб. (по цінам 1926/27 р.) [25, с. 50]

Крім того, частина високопоставлених партійців наполягала на необхідності пріоритетного розвитку важкої промисловості. Сталін, виступаючи на XV з'їзді ВКП(б) (грудень 1927 р.), що «...ми не можемо і не повинні згортати важку індустрію заради всебічного розвитку легкої промисловості. Та й легка промисловість неможливо розвивати в достатній мірі без прискореного розвитку важкої індустрії...» [24, с. 59]. Він спотворив суть запропонованої лівими «надіндустріалізації» як засобу подолання товарного голоду шляхом повномасштабного розвитку легкої промисловості за рахунок важкої. Варто зазначити, що XV партз'їзд

проходив за умов «військової тривоги» 1927 р., спричиненої розривом дипломатичних відносин із Великобританією і вбивством радянського повпреда в Польщі Петра Войкова. Радянська пропаганда стверджувала, що вбивця останнього Борис Коверд був пов'язаний із російським білогвардійським рухом в Лондоні і стояв на жалуванні в британській розвідки, а Сталін порівнює вбивство Войкова із сарасвським замахом, котрий став приводом до початку Першої Світової війни [24, с. 38, 43-44].

У ході кампанії 1927/28 р. настала нова криза. Вона була викликана, з однієї сторони, панікою і купівельним ажіотажем населення, пов'язаними із «військовою тривоною», з іншого боку, причина містилася в тому, що промисловість, недовиконавши в першому кварталі взятих на себе зобов'язань, недопостачала в товаропровідну мережу необхідних товарів. Остання причина була не випадковою, адже з літа 1926 р. радянська влада почала форсований наступ на приватника і його витіснення з ринку. Були створені несприятливі умови для ведення підприємницької діяльності, у тому числі й у сфері забезпечення товарами або плановому постачанні. В результаті число приватних торгових підприємств зменшилося, причому особливо швидко згорталися приватна торгова мережа в селі, а кооперативна торгівля не встигала компенсувати це скорочення. Паралельно йшов процес погіршення умов роботи кустарно-ремісничої промисловості, що грала значну роль у виробництві шкіряних і мануфактурних товарів широкого вжитку: на її частку припадало 80% взуттєвого виробництва, 65% виробництва одягу, 56% шкіряної [7, с. 45-46]. Це і позначилося на ході кампанії 1927/28 р. Так, наприклад, харківські взуттєві фабрики не змогли забезпечити достатньої кількості товарів, котрі, до того ж, були ще й низької якості: на весну-літо 1927 р. передбачалося випустити 10 000 черевиків, в той час як населення міста становило 250 тис. [22, с. 55]

Причини кризи були такі ж, як і в ході кампанії 1925/26 р., але меншого масштабу. Товарний дефіцит в країні загострювався емісіями і зростанням грошових доходів населення. Замість планованих 200 млн. крб. емісія в 1927/28 р. склала 337 млн. Зарплата на промислових підприємствах замість 7,2 за планом зросла на 10,5% [18, с. 72]. Платоспроможний попит села збільшився за липень-грудень 1927 р. на 283 млн. крб. (11%), ріст купівельної спроможності міщан за цей же час за рахунок підвищення заробітної плати і зниження цін на промтовари склав 192 млн. крб. (10%). Одночасно вартість виробленої промтоварної маси зросла в роздрібних цінах всього на 122 млн. крб. [10, с. 188] Остання цифра могла б бути істотно більшою, якби не політика 10-процентного зниження роздрібних цін, котра проводилася у відповідності із постановою лютогового (1927) Пленуму ЦК ВКП(б). Відзначимо, що реалізації цієї постанови була здійснена не шляхом вдосконалення виробництва і зниження собівартості, а за рахунок прибутків промисловості і торгівлі, а часом і оборотних коштів. За оцінками, збитки державної промисловості, торгівлі і кооперації внаслідок зниження цін вимірювалася в сумі близько 300 млн. крб. [7, с. 61].

Створена на початку 20-х система державних централізованих заготівок хлібопродуктів була радикально перебудована напередодні заготівельної кампанії 1926/27 р. В першу чергу відбулася монополізація і централізація хлібного ринку країни, його територіальний і функціональний розділ між позбавленими всякої самостійності плановими державними і кооперативними заготівельними організаціями, постановка позапланового хлібообігу під жорсткий державний контроль. У ході кампанії 1926/27 р. вона забезпечила успішність її реалізації, однак у наступному році дала цілком протилежні результати. Витіснення із ринку приватника привело до того, що держава змушена була нарощувати поставки на внутрішньому ринку замість того, щоб, використовуючи сприятливу ринкову кон'юнктуру на зовнішньому ринку (неврожай в Західній Європі), форсувати експорт. Однак основні заготівельні організації не встигали вчасно і в необхідній кількості постачати деякі споживчі райони. В другому кварталі 1926/27 р. у великих промислових центрах скупчувалися значні хлібні фонди, тоді як сусідні губернії постачалися із перебоями. Крім того, в першій половині 1927 р. став швидко збільшуватися розрив між заготівельними і ринковими цінами. Підвищення останніх було пов'язано із недородом. В результаті селяни не поспішали продавати хліб державі по низьким цінам, хоча попит на хліб в місті збільшився у зв'язку із «військовою тривоною». Так, наприклад, у травні – червні в Білорусі хліба було продано в 7 разів більше, ніж за аналогічний період попереднього року [10, с. 170].

Відзначимо, що ще в ході на XIV партз'їзду (грудень 1925 р.) відбулися жорсткі дискусії щодо причин кризи. Лідери опозиції (Л. Б. Каменев, Г. Є. Зінов'єв, Г. Я. Сокольников) розцінювали затримку реалізації хліба, яка призвела до кризи, як акт цілком усвідомленого опору політиці пролетарської держави з боку сільської буржуазії, яка виросла та матеріально зміцніла. За словами Каменева, «... в руках порівняно незначної групи селянства зосереджується... велика в порівнянні із минулими роками кількість хліба, ... Опіраючись на це, куркульська верхівка отримує... можливість впливати в негативному, звичайно, сенсі на хід виконання загальнодержавних планів і намагається використовувати підйом виробничих сил в селі в капіталістичному напрямку» [23, с. 264]. Виходячи із вищезгаданої інтерпретації поведінки селянства, опозиція пропонувала вирішити ситуацію шляхом вилучення 150 млн. пудів у формі одночасного податку у заможної верхівки села. Вилучене таким чином зерно пропонувалося реалізувати на зовнішніх ринках, а на виручені кошти закупити обладнання для легкої промисловості і за допомогою вироблених на ній продуктів наситити ринок і усунути диспропорції в народногосподарському комплексі. Проте подібна пропозиція не знайшла підтримки в лідерів

партійної більшості (Й. В. Сталін, М. І. Бухарін, О. І. Риков), котрі вважали причиною кризи виключно економічні причини, і опозиція в 1925-1926 рр. зазнала поразки.

У партії було відомо, що в 1925 р. селяни почали робити страхові запаси на випадок голоду (до цього це було майже неможливо у зв'язку із великим обсягом продподатку, високими цінами на промтовари, а отже необхідності селян продавати більше зерна для отримання грошей). Необхідно звернути увагу на засідання Політбюро 10 грудня, де обговорювалося питання «Про роботу ЦСУ в галузі хлібофуражного балансу». Обговорення виглядало, щонайменше, парадоксальним, оскільки Центральне статичне управління (ЦСУ) звинувачували не в перебільшенні, а в зменшенні можливостей зернового виробництва, а, отже, державних заготовок хліба. Сталін різко розкритикував діяльність цього органу і його керівника П. І. Попова – великого земського статистика, який очолював ЦСУ з 1918 р. У відповідь на ці закиди П. І. Попов 22 грудня спрямував листа генсеку, в якому вимагав публічно спростувати виголошені на з'їзді неправдиві дані та вибачитися за нанесені грубі образи [2, с. 312-314]. Жодних спростувань чи вибачень з боку Й. В. Сталіна не надійшло. Натомість 17 березня 1926 р. Політбюро ЦК ВКП(б) підтвердило усі звинувачення проти ЦСУ й остаточно відсторонило П. І. Попова від керівництва ЦСУ [8, с. 20-21]. Його новим головою став В. В. Оболенський (Осинський) – економіст-теоретик і господарник, що мав чималий більшовицький стаж, хоча і «небездогану» політичну біографію через належність до групи «лівих комуністів». Підібрана В. В. Оболенським «оновлена команда» з економістів, агрономів і статистиків займалася визначенням прихованих селянських запасів, на основі яких будувалися плани хлібозакупівлі. Проте насунання наприкінці 1927 р. хлібозаготівельної кризи виявило невідповідність уявних показників хлібофуражного балансу реальному стану справ. Стривожений цією обставиною В. В. Оболенський 12 грудня 1927 р. написав листа О. І. Рикову та Й. В. Сталіну, в якому протиставив декларованим на з'їзді райдужним оцінкам поточної ситуації свій невтішний прогноз сповзання країни у «досить глибоку господарську кризу, значно сильнішу, ніж осіння криза 1923 р. або весняні ускладнення 1925 р.». Головнішою причиною цього Оболенський вважав розгортання промислового виробництва «у темпі та у напрямках, котрі не відповідають реальним можливостям країни» [2, с. 358-359]. Опираючись на точні дані про вже зібраний врожай, він відстоює необхідність підвищити закупівельні ціни на зерно, щоб мотивувати селян викинути його на ринок у великій кількості (однак, як відомо, тоді цього зроблено не було). За свою позицію 1 березня 1928 р. голова ЦСУ СРСР розпрощався зі своєю посадою. Пізніше, на липневому (1928 р.), пленумі А. І. Микоян визнав, що розрахунки Політбюро про запаси хліба в селі виявилися завищеними: «...За розрахунками ЦСУ, ці хлібні залишки становили на початку 1925/26 р. 153 млн. пуд., на початку минулого року – 423 млн. пуд., на початку поточного року – 720 млн. пудів, і передбачалося мати до кінця поточного року, тобто на 1 липня 1928 р., 896 млн., тобто близько 900 млн. пудів страхових запасів селян. Ці цифри були явно перебільшені. Розпорощених запасів у селян навряд більше 500-600 млн. пудів, тобто тут виявляється прорахунок на 200-300 млн. пудів...» [13, с. 192]. Проте керівником ЦСУ був призначений «старий більшовик» В. П. Мілютін, котрий виразно демонстрував схильність до підпорядкування статистики потребам «політичної доцільності».

В серпні 1927 р. коли ЦСУ опублікувало завищені оцінки хлібних селянських запасів, причому більша їх частина у 10% господарств, об'єднана опозиція розробила широкий програмний документ, в якому виступила із власним рецептом подолання кризи, запропонувавши «в цілях посилення експорту забезпечити вилучення у заможних куркульських шарів – приблизно у 10% селянських дворів – в порядку позики не менше 150 мільйонів пудів із тих натуральних хлібних запасів, котрі досягли вже в 1926-1927 р. 800-900 млн. пудів і зосереджені більшою своєю частиною в руках верхньої частини селянства» [17, с. 189-190]. А на отриману валюту закупити сировину і обладнання для промисловості, що дозволить збільшити вітчизняне виробництво промислових виробів, у т.ч. і для забезпечення села, що, в свою чергу, могло стимулювати хлібозаготівлі. Партійна більшість різко критикувала опозиціонерів, що, з іншої сторони, не завадило М. Бухаріну заявити 12 жовтня 1927 р. на VIII-му Московському з'їзді профспілок про необхідність перейти до форсованого наступу на капіталістичні елементи, в першу чергу, на куркульство. Практично весь XV партз'їзд пройшов під гаслом боротьби із куркульством, причому виразником такої позиції були не тільки опозиціонери, а й представники генеральної лінії.

Цікаво, що виступаючи на XV партз'їзді, Сталін говорив: «...не праві ті товариші, котрі думають, що потрібно й можна покінчити із куркулем в порядку адміністративних заходів, через ДПУ», «куркуля треба взяти заходами економічного порядку, на основі революційної законності», хоча, звичайно, не можна виключити «застосування деяких необхідних заходів проти куркулів». Вихід із тяжкого положення в сільському господарстві Сталін бачив «в переході дрібних і розпилених селянських господарств у великі та об'єднані господарства на основі громадської обробки землі... із застосуванням сільськогосподарських машин і тракторів, з застосуванням наукових прийомів інтенсифікації землеробства» [24, с. 55-56].

Досить показово, що окремі опозиціонери навіть критикували на з'їзді Сталіна за його «примиренську позицію», наприклад, Іван Бакаєв: «...В доповіді т. Сталіна немає і натяку на лозунг про «форсований наступ на куркуля... Я звертаю увагу з'їзду на те протиріччя, в якому т. Бухарін знаходиться з т. Сталіним...» [24, с.

336] Однак не пройде й місяця, як «примиренській позиції» генсека буде покладено край: в директиві від 14 січня 1928 р. за підписом Сталіна прямо вказувалося: «...Багато із комуністів думають, що не можна чіпати скупника і куркуля... Це сама гнила думка із всіх гнилих думок, котрі є в голові деяких комуністів. Справа обстоїть якраз навпаки. Щоб відновити нашу політику цін і домогтися серйозного перелому, потрібно зараз же вдарили по скупнику і куркулю, потрібно заарештувати спекулянтів, куркульчиків та інших дезорганізаторів ринку і політики цін...» [11, с. 195-196] Сталін стане самим активним прихильником використання адміністративних заходів, а його радикальна позиція стане причиною розколу в генеральній лінії на об'єднаному Пленумі ЦК і ЦКК ВКП(б) (6-11 квітня 1928 р.), ознаменувавши майбутнє політичне протистояння Бухаріна із Сталіним, в якій останній вийде переможцем. В резолюції XV партз'їзду, прийнятій на основі доповіді В. Молотова, вказувалося «...в нинішній період задача об'єднання і перетворення дрібних індивідуальних селянських господарств у великі колективи повинна бути поставлена в якості основної задачі партії на селі» [15, с. 299]. Це стало першим кроком на шляху до колективізації селянського господарства.

Таким чином, радянський уряд прагнув реалізувати планку індустріалізації за рахунок грабунку села. Вставши на шляху будівництва соціалізму, держава взяла курс на витіснення приватника, однак була нездатною повністю замінити його на ринку. Це, в свою чергу, привело до кризи, однак перші керівники держави поступово відмовлялися від пояснення її лише економічними факторами. Все більше радянське керівництво схилялося до віри в куркульських саботаж і в міфологічні величезні запаси зерна. Все це відбувалося на фоні загострення міжнародних відносин, і центральна влада почала проводити свою політику в умовах підготовки до імперіалістичної війни. Почавши відстоювати ідею колективізації, її прихильники вважали, що в колгоспах селяни не зможуть приховувати зерно і будуть продавати його по низьким державним цінам, забезпечивши задоволення потреб все зростаючого міського населення і реалізацію експортних планів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахтамзян А. Рапальская политика. / А. Ахтамзян – М.: Международные отношения, 1974. – 304 с.
2. Большевистское руководство. Переписка, 1912-1927 – М.: РОССПЭН, 1996. – 424 с.
3. Бухарин Н.И. Путь к социализму. Избранные произведения. / Н.И. Бухарин – Новосибирск: Наука. Сиб. Отд.-ние, 1990. – 520 с.
4. Вайнштейн А. Цены и ценообразование в СССР в восстановительный период 1921-1928 гг. / А. Вайнштейн – М.: Наука, 1972. – 188 с.
5. Внешняя торговля СССР. 1918-1966. Стат. сб. – М.: Международные отношения, 1967. – 212 с.
6. Горанович М.М. Аграрный кризис и распад Аграрного блока стран Восточной и Юго-Восточной Европы (1930-1933 гг.) / М.М. Горанович – М.: Наука, 1971. – 221 с.
7. Голанд Ю. Кризисы, разрушившие нэп. / Ю. Голанд – М.: Международный НИИ проблем управления, 1991. – 94 с.
8. Гриневич Л. Голод 1928-1929 рр. у радянській Україні: монографія. / Л. Гриневич – Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. – 435 с.
9. Дзержинский Ф.Э. Избранные произведения. В 2-х т. Т. 2. 1924 – июль 1926 гг. (Изд. 2-е, доп.) – М.: Политиздат, 1967. – 416 с.
10. Ильиных В.А. Коммерция на хлебном фронте (Государственное регулирование хлебного рынка в условиях НЭПа. 1921-1927 гг.) / В.А. Ильиных – Новосибирск: Наука. Сиб. отд., 1992. – 224 с.
11. Известия ЦК КПСС, № 5, май 1991. – 224 с.
12. Зима В.Ф. Человек и власть в СССР в 1920-1930-е годы: политика репрессий / В.Ф.Зима. – М.: Ин-т рос. истории РАН, 2010. – 240 с.
13. Как ломали нэп. Стенограммы пленумов ЦК ВКП(б) 1928–1929 гг. В 5-ти томах. Том 2. Пленум ЦК ВКП(б) 4-12 июля 1928 г. / В.П. Данилов и др. – М.: МФД, 2000. – 719 с.
14. Колганов А.И. Путь к социализму. Трагедия и подвиг / А.И.Колганов. – М.: Экономика, 1990. – 173 с.
15. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов и пленумов ЦК. Т. 4, 1926-1929. – М.: Политиздат, 1984. – 575 с.
16. Кульчицкий С.В. Ціна «великого перелому» / С. В. Кульчицкий. – К.: Вид-во «Україна», 1991 – 431 с.
17. Кун М. Бухарин. Его друзья и враги / М.Кун. – М.: Республика, 1992. – 480 с.
18. Осокина Е.А. За фасадом «сталинского изобилия»: Распределение и рынок в снабжении населения в годы индустриализации. 1927-1941 / Е.А.Осокина. – М.: РОССПЭН, 2008. – С. 377.
19. Промышленность СССР в 1925-26 году. Ежегодник ВСНХ. – М.: ПРОМИИЗДАТ, 1927. – 495 с.
20. Романець Н.Р. Репресивні механізми хлібозаготівельних кампаній 1927-1929 рр. / Н.Р.Романець //36. наук. пр. історичного ф-ту Запорізького національного ун-ту. – Запоріжжя : ЗНУ, 2014. – Вип. 40. – С. 85-90
21. СССР в период восстановления народного хозяйства (1921-1925 гг.) – М.: Госполитиздат, 1955. – 596 с.
22. Скубій І.В. Дефіцит товарів в Харкові в умовах згорання торгівлі в роки НЕПу / І.В.Скубій // 36. наук. пр. історичного ф-ту Запорізького державного ун-ту. – Запоріжжя: ЗНУ, 2015. – Вип. 42. – С. 54-59
23. XIV Съезд Всесоюзной Коммунистической партии. 18-31 декабря 1925 г. Стенографический отчет. М., Л.: Госиздат, 1926. – 1030 с.
24. XV съезд Всесоюзной Коммунистической партии (б). Декабрь 1928 года. Стенографический отчет. – М.-Л.: Госиздат, 1928. – 1416 с.
25. XVI съезд Всесоюзной коммунистической партии (б). Стенографический отчет. – М.; Госиздат, 1930. – 782 с.

REFERENCES

1. Akhtamzyan A. Rapall'skaya politika. / A. Akhtamzyan – M.: Mezhdunarodnyye otnosheniya, 1974. – 304 s.
2. Bol'shevistskoye rukovodstvo. Perepiska, 1912-1927 – M.: ROSSPEN, 1996. – 424 s.
3. Bukharin N.I. Put' k sotsializmu. Izbrannyye proizvedeniya. / N.I. Bukharin – Novosibirsk: Nauka. Sib. Otd.-niye, 1990. – 520 s.
4. Vaynshteyn A. Tseny i tsenoobrazovaniye v SSSR v vosstanovitel'nyy period 1921-1928 gg. / A. Vaynshteyn – M.: Nauka, 1972. – 188 s.
5. Vneshnyaya trgovlya SSSR. 1918-1966. Stat. sb. – M.: Mezhdunarodnyye otnosheniya, 1967. – 212 s.
6. Goranovich M.M. Agrarnyy krizis i raspad Agrarnogo bloka stran Vostochnoy i Yugo-Vostochnoy Yevropy (1930-1933 gg.) / M.M. Goranovich – M.: Nauka, 1971. – 221 s.
7. Goland YU. Krizisy, razrushivshiy nep. / YU. Goland – M.: Mezhdunarodnyy NII problem upravleniya, 1991. – 94 s.
8. Grinevich L. Golod 1928-1929 rr. u radyans'kiy Ukraїni: monografiya. / L. Grinevich – Kiїv: Institut istorii Ukraїni NAN Ukraїni, 2013. – 435 s.
9. Dzerzhinskiy F.E. Izbrannyye proizvedeniya. V 2-kh t. T. 2. 1924 – iyul' 1926 gg. (Izd. 2-ye, dop.) – M.: Politizdat, 1967. – 416 s.
10. Il'inykh V.A. Kommertsiya na khlebnom fronte (Gosudarstvennoye regulirovaniye khlebnogo rynku v usloviyakh NEPa. 1921-1927 gg.) / V.A. Il'inykh – Novosibirsk: Nauka. Sib. otd., 1992. – 224 s.
11. Izvestiya TSK KPSS, № 5, may 1991. – 224 s.
12. Zima V.F. Chelovek i vlast' v SSSR v 1920-1930-ye gody: politika repressiy /Z.F.Zima. – M.: In-t ros. istorii RAN, 2010. – 240 s.
13. Kak lomali nep. Stenogrammy plenumov TSK VKP(b) 1928–1929 gg. V 5-ti tomakh. Tom 2. Plenum TSK VKP(b) 4-12 iyulya 1928 g. / V.P. Danilov i dr. – M.: MFD, 2000. – 719 s.
14. Kolganov A.I. Put' k sotsializmu. Tragediya i podvig /A.I.Kolganov. – M.: Ekonomika, 1990. – 173 s.
15. Kommunisticheskaya partiya Sovetskogo Soyuza v rezolyutsiyakh i resheniyakh s"yezдов i plenumov TSK. T. 4, 1926-1929. – M.: Politizdat, 1984. – 575 s.
16. Kul'chits'kiy S.V. TSina «velikogo perelomu»/ S. V. Kul'chits'kiy. – K.: Vid-vo «Ukraїna», 1991 – 431 s.
17. Kun M. Bukharin. Yego druz'ya i vragi / M.Kun. – M.: Respublika, 1992. – 480 s.
18. Osokina Ye.A. Za fasadom «stalinskogo izobiliya»: Raspredeleniye i rynek v snabzhenii naseleniya v gody industrializatsii. 1927-1941 / Ye.A.Osokina. – M.: ROSSPEN, 2008. – S. 377.
19. Promyshlennost' SSSR v 1925-26 godu. Yezhegodnik VSNKH. – M.: PROMIZDAT, 1927. – 495 s.
20. Romanets' N.R. Represivni mekhanizmi khlibozagotivelnikh kampaniy 1927-1929 rr. / N.R.Romanets' //Zb. nauk. pr. istorichnogo f-tu Zaporiz'kogo natsional'nogo un-tu. – Zaporizhzhya : ZNU, 2014. – Vip. 40. – S. 85-90
21. SSSR v period vosstanovleniya narodnogo khozyaystva (1921-1925 gg.) – M.: Gospolitizdat, 1955. – 596 s.
22. Skubiy I.V. Defitsit tovariv v Kharkovi v umovakh zgotovlennya tovariv v rokakh NEPu / I.V.Skubiy // Zb. nauk. pr. istorichnogo f-tu Zaporiz'kogo derzhavnogo un-tu. – Zaporizhzhya: ZNU, 2015. – Vip. 42. – S. 54-59
23. XIV S"yezd Vsesoyuznoy Kommunisticheskoy partii. 18-31 dekabrya 1925 g. Stenograficheskiy otchet. M., L.: Gosizdat, 1926. – 1030 s.
24. XV s"yezd Vsesoyuznoy Kommunisticheskoy partii (b). Dekabr' 1928 goda. Stenograficheskiy otchet. – M.-L.: Gosizdat, 1928. – 1416 s.
25. XVI s"yezd Vsesoyuznoy kommunisticheskoy partii (b). Stenograficheskiy otchet. – M.; Gosizdat, 1930. – 782 s.

УДК 94(477)

Сидоренко О.А.

методист науково-методичної установи
«Районний методичний кабінет»
відділу освіти Білопільської районної
державної адміністрації

ДІЯЛЬНІСТЬ МУЗЕЮ А. С. МАКАРЕНКА В ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ЙОГО ПЕДАГОГІЧНОЇ СИСТЕМИ ТА ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті висвітлено питання формування в учнівської молоді національної свідомості, забезпечення збереження духовної єдності поколінь, історико-культурної спадщини народу засобами музейної педагогіки. Автор публікації презентує спільний досвід діяльності музею А.С. Макаренка відділу освіти Білопільської районної державної адміністрації та загальноосвітніх навчальних закладів району, знайомить з основними напрямками роботи.

Ключові слова: педагогічна спадщина А.С. Макаренка, патріотичне виховання, національна свідомість, музейна педагогіка.

Сидоренко О.А. Работа музея А.С. Макаренко в популяризации его педагогической системы и патриотического воспитания ученической молодежи.

В статье раскрыт вопрос формирования в ученической молодежи национального самосознания, обеспечения сохранения духовного единства поколений, историко-культурного наследия народа с помощью музейной педагогики. Автор публикации рассказывает об общем опыте работы музея А.С. Макаренко отдела